

slovenský národopis

4 | 21

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED 1973

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

- Adam Pranda: K problematike štúdia etnických procesov v ZSSR 2. časť — — 477
 Ján Botík: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločnosti ľudí — — 495
 Mária Kosovová: Magické usmrčovanie protivníka na diaľku — — — — 513
 Jozef Minárik: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. a 19. storočí — 535

MATERIÁLY

- Zuzana Šalingová: Konštrukcia a súpis zvoníc na Slovensku — — — — 553
 Marta Komorovská: Formy vzájomnej pomoci v minulosti a dnes — — 573
 N. A. Kondrašov: Štyri rozprávky z Liptova zapísané Jánom Kalinčiakom — 579
 Iva Heroldová: Slovenská vánočná hra u jugoslávskych Čechů — — — — 591

DISKUSIA GLOSÝ

- František Miko: Rozbor folklórneho textu Soňa Kovačevičová: O stave prác na etnografických atlasoch v Československu — 605
 613

ROZHLADY

- Ján Michálek: Profesor Rudolf Bednárik sedemdesiatročný — — — — 617
 Materiály zo seminára o doterajších výsledkoch etnografického štúdia ľudového staviteľstva v Československu — — — — 620
 Jaroslav Kramář: O významu a smyslu etnokartografické práce v súčasnej dobe
 Josef Vařeka: Současný stav a výsledky etnokartografického studia lidového stavitelství v Čechách — — — — 624
 Václav Frolc: Vztah základních složek lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia — — 627
 Soňa Švecová: Problém výberu prvkov ľudového staviteľstva pre mapovanie — 634
 Jiří Langer: Stavební materiál a konstrukce v lidovém stavitelství na Těšinsku
 Jan Souček: Materiál a konstrukce v lidovém stavitelství na Slovákku — — 636
 Stanislav Horvát: Výsledky etnografického výskumu ľudového staviteľstva v oblasti povodia Bebravy — — — — 646
 Trádie ľudovej kultúry v živote socialistickej spoločnosti (Adam Pranda) — — 656
 Odborný seminár pracovníkov knižnično-informačnej siete SAV (Elena Prandová) 657

Studentská vedecká súťaž na Filozofickej fakulte UK (Gabriela Námerová — Peter Marák) — — — — — 660

RECENZIE A REFERÁTY — — — — 662

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Адам Пранда: К проблематике изучения этнических процессов в СССР. 2 часть 477
 Ян Ботик: Анклава и диаспора как особые формы человеческих общностей — 495
 Мария Косова: Магическое убивание противника на расстоянии — — — — 513
 Йозеф Минарик: Анонимная проза в рукописных сборниках 18 и 19 вв. — — 535

МАТЕРИАЛЫ

- Зузана Шалингова: Конструкция колоколов в Словакии и их опись — — — — 553
 Марта Коморовска: Формы взаимопомощи в прошлом и настоящем — — 573
 Н. А. Кондрашов: Четыре сказки из Липтова, записанные Яном Калинчаком — 579
 Ива Герольдова: Словацкая рождественская игра у югославских чехов — — 591

ДИСКУССИИ

- Франтишек Мико: Разбор фольклорного текста — — — — — 605
 Соња Ковачевичова: О состоянии работ над этнографическими атласами в Словакии — — — — — 613

СООБЩЕНИЯ

- Ян Михалек: Семидесятилетие проф. Рудольфа Беднарика — — — — — 617
 Материалы семинара о результатах этнографического изучения народного зодчества в Чехословакии — — — — — 620
 Рецензии и рефераты — — — — — 662

INHALT

STUDIEN

- Adam Pranda, Zur Problematik des Studiums der ethnischen Prozesse in der UdSSR, 2. Teil — — — — — 477

Na 1. strane obálky: Rad zrubových domov v Ružomberku-Vlkolínci. Farebná snímka Fr. Šlachta

Auf der Vorderseite: Reihe der Blockhäuser in Ružomberok-Vlkolínek. Farbphoto von Fr. Šlachta

K PROBLEMATIKE ŠTÚDIA ETNICKÝCH PROCESOV V ZSSR

II. časť

ADAM PRANDA
Národopisný ústav SAV, Bratislava

1. V príspevku uverejnenom pod týmto istým názvom,¹ ktorý je prvou časťou našich úvah a v podstate úvodom do vlastnej problematiky etnických procesov, zamerali sme sa predovšetkým na objasnenie pojmu *etnos* (*etnické spoločenstvo*) ako nositeľa a súčasne aj objektu etnických procesov. Stručne sme daný pojem charakterizovali, ako ho chápe sovietska etnografická veda. Upozornili sme pritom na jeho jednotlivé historické typy (kmeň, národnosť a národ) a analyzovali prvotné (základné) i druhotné (doplnkové) znaky, ktoré vznik, formovanie a jestvovanie etnického spoločenstva v čase a priestore jednak podmieňujú (napr. spoločné územie, jazyk, hospodárske vzäzky), jednak samy sú jeho dôsledkom (napr. etnické povedomie).²

Objasniť uvedené pojmy a špecifikovať prístupy niektorých predstaviteľov sovietskej etnografie k štúdiu etnických spoločenstiev sme pokladali za potrebné a nevy-

hnutné najmä preto, lebo tento postup nám umožnil hlbšie sa zamyslieť nad problematikou etnických procesov, či už tento pojem chápame v úzkom alebo širokom význame. Preto sme problematike etnických procesov venovali až druhú časť nášho príspevku.

2. Úvahami o etnických spoločenstvách a etnických procesoch sledujeme niekoľko cieľov.

Už v prvej časti sme naznačili, že mnohé myšlienky, ktoré sa v súvislosti s objasňovaním uvedených pojmov vyslovili, ako aj závery, ku ktorým sa ich podrobnou analýzou dospelo, pokladáme rovnako z hľadiska rozvoja teoretického myslenia sovietskej etnografie, ako aj z hľadiska základného zamerania jej štúdia nielen za pozoruhodné, ale aj podnetné. Preto sa domnievame, že upozorniť na prínos, ktorý v posledných desaťročiach táto vedná disciplína dosiahla zásluhou všestrannej analýzy spomenutých pojmov i kategorizácie úloh, bezprostredne

¹ PRANDA, A.: K problematike štúdia etnických procesov v ZSSR. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 537—556.

² ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: Peredača informácií kak mehanizm suščestvovanja etnosocialnych i biologičeskich grupp čelovečstva, Rasy i narody, 2, s. 12, osobitne upozorňujú, že znaky (komponenty) etnosu možno triediť nielen na základné a doplnkové, ale z hľadiska mehanizmu etnokultúrnej informácie aj na znaky

podmieňujúce jestvovanie etnosu a podmienené jeho jestvovaním.

³ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija. Moskva 1973, s. 204, pripomína, že treba oba pojmy, *objekt* i *predmet*, rozlišovať. Ich stotožňovanie bádateľmi objasňuje tým, že v mnohých prípadoch ich rozhraničenie je nanajvýš ťažké alebo jednoducho nemožné. Vzťahuje sa to najmä na vedy, ktoré možno charakterizovať používaním všeobecných metód poznania objektívnej skutočnosti.

súvisiacich s objektom i predmetom jej bádania,³ môže byť osožné aj pre českú a slovenskú etnografiu.

Ako je známe, najmä vo vymedzovaní objektu a predmetu bádania etnografie ako vedy jestvujú v jednotlivých krajinách značné rozdiely. Týkajú sa nielen samého predmetu jej štúdia, ale aj vzájomných vzťahov etnografie a iných príbuzných vied o etnose a jeho kultúre. Naznačené rozdiely vyplývajú na jednej strane z reálnej situácie objektu bádania, na druhej z tradícií jeho vedeckého skúmania. V Sovietskom zväze ako v mnohonárodnostnom štáte žije vyše sto rôznych etnických spoločenstiev (socialistických národov, národností a národnostných skupín), čo etnografii prirodzene určuje niektoré špecifické úlohy. Čo sa týka jej vedeckých tradícií, nemožno nespomenúť, že sa tu v poslednom polstoročí sformovala ošobitná sovietska etnografická škola,⁴ pre ktorú je charakteristická nielen marxisticko-leninská metodológia, ale aj dôraz na aktuálne problémy, ktoré nastoľuje spoločenská prax i potreby rozvoja vedeckého bádania.

V základnom zameraní etnografických výskumov v ZSSR rozhodujúcu úlohu má aj chápanie miesta a poslanie etnografie v systéme spoločenských vied. Aj objasneniu týchto otázok sa venovalo v poslednom období veľa pozornosti. Diskusia, ktorá sa o nich rozvinula,⁵ nielen načrtla, ale v mnohom ohľade aj spresnila ich chápanie. Za jeden z viacerých jej záverov možno ozna-

čiť napríklad definovanie etnografie ako vedy o etnických spoločenstvách.⁶ Významný prínos v tomto smere predstavuje aj osvetlenie procesu jej vedeckého poznávania. Etnografia — na rozdiel od iných spoločenských vied — každé spoločenstvo a prejavy jeho kultúry študuje predovšetkým z hľadiska etnickej špecifikosti. To znamená, že *jedinečne* skúma iba ako bázu, základ v záujme objasnenia *zvláštneho* (etnicky špecifického) a *všeobecného* (spoločného pre viaceré susedné alebo etnolingvisticke príbuzné spoločenstvá).⁷

Oboznámenie sa so závermi štúdia etnických spoločenstiev i etnických procesov, ku ktorým dospela sovietska etnografia, môže byť podnetné aj tým, že obráti pozornosť na výskum týchto javov u nás. Veď problematika etnogenézy, etnickej histórie, etnických procesov ap. patrí v zmysle uvedeneho chápania objektu a predmetu etnografického štúdia do oblasti základných vedeckých záujmov a cieľov etnografie. Jej úlohu najmä v období radikálnej prestavby spoločnosti nemožno zužovať a obmedzovať iba na výskum prejavov tradičnej materiálnej, duchovnej a sociálnej kultúry ľudu, iba na odkrývanie zákonitostí vývinu jej štruktúry v minulosti. Nazdávame sa, že ju treba vidieť predovšetkým vo výskume takých procesov, ktoré radikálne menia jej hodnoty a v mnohých prípadoch od základu formujú aj parametre ostatných znakov etnosu.

³ TOLSTOV, S. P.: Sovetskaja škola v etnografii. Sovetskaja etnografija, 1947, č. 4, s. 3—24. — TOLSTOV, S. P.: Sovetská škola v národopise, Praha 1949.

⁴ Zo základných príspevkov tohto druhu pozri: BROMLEJ, Ju. V. — ŠKARATAN, O. I.: O sootnošenii istorii, etnografii i sociologii. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 3, s. 3—19. — ČISTOV, K. V.: O vzaimootnošenii folkloristiki i etnografii, Sovetskaja etnografija, 1971, č. 5, s. 17—24. — NIKONOV, V. A.: Etnografija i onomastika (na materiale Ukrainy). Sovetskaja etnografija, 1971, č. 5, s. 25—36. — KOZLOV, V. I. — POKSIŠEVSKIJ,

V. V.: Etnografija i geografija, Sovetskaja etnografija, 1973, č. 1, s. 3—13. — BROMLEJ, Ju. V.: K otázke vzájomného vzťahu etnografie a vied o kultúre. Slovenský národopis, 21, 1973, s. 319—326. — KOZLOV, V. I.: Zväzky a vzájomné vzťahy etnografie s geografiou a demografiou. Slovenský národopis, 21, 1973, s. 343—351.

⁶ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 177. — Nadpísanie druhej časti monografie uvedenou definíciou potvrdzuje, že toto chápanie sa všeobecne prijalo a zodpovedá záverom spomenutej diskusie.

⁷ BROMLEJ, Ju. V.: — ŠKARATAN, O. I.: c. d., s. 9, 11.

V tejto súvislosti máme na mysli štúdium procesu zmien kultúry nielen daného etnického spoločenstva, ale aj jeho častí od neho z akýchkoľvek príčin odštiepených (napr. enkláv v cudzine, skupín, ktoré presídlili do iného etnického prostredia v rámci štátu ap.), ako aj štúdium interferencie a integrácie kultúr viacerých odlišných etnických spoločenstiev v takých konglomerátoch, ako sú niektoré priemyselné centrá alebo oblasti (napr. Košice, Ostrava atď.). Skúmať a zachytiť procesy, ktoré v nich prebiehajú rovnako na úseku kultúry ľudu, ako vo väčšine prípadov aj na úseku iných etnických znakov (napr. v jazyku, etnickom povedomí ap.), môže sa stať úlohou aspoň takou vďačnou, ako je dnes už aktuálnou, a to jednak z hľadiska výskumných metód, jednak vlastných vedeckých poznatkov.

3. Spomenuli sme, že štúdium etnických procesov v ZSSR je jedným zo základných bádateľských problémov sovietskej etnografie v posledných desaťročiach. Bez ohľadu na to, či etnické procesy chápeme ako vnútorný vývin etnického spoločenstva a jeho kultúry alebo ako vzájomné ovplyvňovanie rôznych etnických spoločenstiev v kultúre i v ostatných znakoch etnicity, prvoradým sa toto štúdium stalo najmä preto, lebo dané spoločenstvá žijú v jednom štátnom útvare a majú navzájom úzke politické, hospodárske a kultúrne kontakty,

⁸ Myšlienku o komunikácii ako mechanizme, ktorý determinuje vývin etnických spoločenstiev, vyslovili československí sociológovia na VII. medzinárodnom kongrese sociológov vo Varne v dňoch 14.–19. 9. 1970 (HUBSCHMANNOVÁ, M. — ŘEHÁK, J.: *Etnické spoločenstvá a komunikace*, citované ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 18, pozn. 24).

⁹ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 19.

¹⁰ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 19–20.

¹¹ Pod pojmom rodný (materinský) jazyk sa všeobecne rozumie jazyk, ktorý si dieťa osvojuje ako prvý, teda v kolíske, detstve, v rodinnom prostredí. Vo väčšine prípadov ho možno stotožniť

založené na potrebe a nevyhnutnosti všestrannej komunikácie⁸ a informácie.⁹

Vzájomné kontakty týchto spoločenstiev sa realizujú v podobe etnokultúrnych informácií všetkými komunikačnými prostriedkami, predovšetkým prostredníctvom jazyka. V ZSSR okrem jazykov národných funkciou základného dorozumievacieho prostriedku medzi rôznymi etnickými spoločenstvami v pláne synchronickom (horizontálnom) i diachronickom (vertikálnom)¹⁰ plní ruština. Potvrďuje to najmä rozšírenie jej aktívnej znalosti, čo možno dokumentovať niektorými štatistickými údajmi. Ruštinu za rodný (materinský) jazyk¹¹ pokladá vyše 130 miliónov príslušníkov ruského národa. Ak berieme do úvahy, že v rámci Sovietskeho zväzu je hlavným dorozumievacím prostriedkom v medzinárodnom styku aj pre príslušníkov iných národov a národností, tak počet ľudí, ktorí ju v každodennom živote bežne používajú a ktorí ju z tohto dôvodu vyhlasujú za svoj druhý jazyk,¹² vysoko vzrastie nad 150 miliónov.¹³

Úzke politické, hospodárske a kultúrne spolužitie rôznych etnických spoločenstiev a všeobecné používanie ruštiny v spomenutej funkcii je v ZSSR spojené s formovaním sa nového, doteraz v historickom vývine etnosov neznámeho národnostno-politického spoločenstva, ktoré sa prejavuje osobitným povedomím, a to sovietskym.¹⁴

s jazykom otca alebo matky. Sovietska jazykovedná, etnografická, sociologická a iná literatúra chápe tento termín odlišne a oveľa širšie.

¹² BELODEDOV, I. K.: *Russkij jazyk — jazyk nacionalnogo obščeniija narodov SSSR*, Kijev 1962. — DEŠERĽJEV, Ju. D. — PROTČENKO, I. F.: *Razvitiije jazykov narodov SSSR v sovetskiju epochu*. Moskva 1968. — MICHAJLOV, M. M.: *O formule „ruskij jazyk — vtoroj jazyk nerusskich narodov SSSR“*. In: *Rasvet, sblizenije i vzaimobogaščenije kultur narodov SSSR*, 2. Ufa 1970, s. 274–280.

¹³ KOZLOV, V. I.: *Jazyki mira*. In: *Atlas narodov mira*. Moskva 1964, s. 123–126. — *Sčítanie ľudu roku 1970 ukázalo, že sa ich počet ďalej zvýšil.*

Uvedené skutočnosti nám dostatočne ozrejmujú príčiny, pre ktoré sa procesom formovania a rozvoja socialistických národov a národností, ako aj procesom ich postupného zjednocovania (integrácie i asimilácie) venuje najmä v poslednom období tak veľká pozornosť. Akoby na okraj možno pripomenúť, že tento zložitý komplexný problém skúma nielen etnografia, ale aj iné vedné disciplíny, pravda, každá z vlastného zorného uhla.¹⁵

Počiatky vedeckého záujmu o etnické procesy, ako sme už spomenuli, spadajú do šesťdesiatych rokov, hoci etnografi, ktorí tento termín uviedli do vedeckej literatúry, sa im čiastočne venovali už v predchádzajúcom desaťročí.¹⁶ Prelomovým v tomto smere sa stal príspevok uverejnený roku 1961. Jeho význam spočíva v tom, že sa problematiku etnických procesov usiloval objasniť na širšom pozadí konkrétneho historického a etnografického materiálu a súčasne aj zovšeobecniť na základe poznatkov, ktoré sa dovtedy získali etnografickými výskumami.¹⁷

4. Každé etnické spoločenstvo ako dynamický systém možno charakterizovať najmä dvoma základnými vlastnosťami. Prvou z nich je nepretržitý vývin. V spoločenstve sa zabezpečuje rôznymi formami diachronickej (vertikálnej) informácie, ktorá sa navonok prejavuje ako preberanie a osvojovanie si z pokolenia na pokolenie tých hodnôt jednotlivých znakov etnosu, ktoré zodpove-

dajú jestvujúcim podmienkam jeho života. Druhou vlastnosťou sú zmeny v čase. V spoločenstve prebiehajú neprestajne a navonok sa prejavujú vo všetkých jeho znakoch. Obe tieto vlastnosti sú dané tým, že etnické spoločenstvo je dynamickým etnosociálnym organizmom, vývin ktorého sa uskutočňuje jednak na úrovni sociálnej (v sfére výrobných vzťahov, spoločenského života ap.), jednak na úrovni etnickej (v sfére jeho jednotlivých etnických ukazovateľov, to znamená v jazyku, kultúre, povedomí atď.).¹⁸

Kým vývin jednotlivých znakov etnosu sa riadi špecifickými zákonitostami (napr. v kultúre normami tradície ap.), zmeny v čase sú podmienené rôznymi faktormi vnútroetnickými, medzietnickými i mimoetnickými a súhrne sa označujú termínom *etnické procesy*.

5. Pojem *etnické procesy* možno teda definovať ako zmeny etnosu (etnického spoločenstva) v čase. Keďže sa v konečnom dôsledku fixujú predovšetkým ako zmeny etnickej (národnostnej) príslušnosti ľudí, čast sovietskych etnografov (napr. V. I. Kozlov¹⁹ a ďalší) za etnické pokladajú iba tieto procesy. Ako už iní bádatelia upozornili, takéto chápanie uvedeného pojmu je príliš úzke²⁰ a v skutočnosti zahŕňa iba jednu časť zmien; tú časť, ktorá je kvalitatívnym vyvrcholením skúmaných procesov. Keďže každá zmena ktoréhokolvek komponentu etnosu predstavuje prebiehajúci proces, možno súhlasiť s názorom, že ju treba hod-

¹⁵ ČEBOKSAROV, N. N.: Problemy tipologii etničeskich obščinostej v rabotach sovietskich učenyh. Sovetskaja etnografija, 1967, č. 4, s. 108.

¹⁶ ŽDANKO, T. A.: Etnografičeskoje izučeniye processov razvitiya i sblizeniya socialističeskich nacij v SSSR, Sovetskaja etnografija, 1964, č. 6, s. 16.

¹⁷ Išlo o niekoľko drobnejších príspevkov, založených na konkrétnych terénnych materiáloch, napr. POTAPOV, L. P.: K voprosu o nacionalnoj konsolidacii altajcev. Sovetskaja etnografija, 1952, č. 1, s. 75–84. — POTAPOV, L. P.: O konsolidacii narodov Sibiri. Voprosy istorii, 1955, č. 10, s. 97–106 atď.

¹⁸ GARDANOV, V. K. — DOLGICH, B. O. — ŽDANKO, T. A.: Osnovnyje napravlenija etni-

českich processov u narodov SSSR. Sovetskaja etnografija, 1961, č. 4, s. 9–29.

¹⁹ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 155.

²⁰ KOZLOV, V. I.: K voprosu ob izučenii etničeskich processov u narodov SSSR (Opyt na primere mordvy). Sovetskaja etnografija, 1961, č. 4, s. 58–73. — KOZLOV, V. I.: Tipy etničeskich processov i osobennosti ich istoričeskogo razvitiya. Voprosy istorii 1968, č. 9, s. 95–103. — KOZLOV, V. I.: Sovremennye etničeskije processy v SSSR (K metodike issledovanija). Sovetskaja etnografija, 1969, č. 2, s. 60–72.

²⁰ CHOMIČ, L. V.: O soderžanii poňatija „etničeskije processy“. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 5, s. 82.

notif ako etnickú. To znamená, že uvedený pojem treba chápať aj v tomto širokom význame.

Z povedaného vyplýva, že pojem etnické procesy sovietska etnografická veda používa v dvoch odlišných významoch: v úzkom a širokom. V prvom prípade teoretickou základňou je skokovitý (kvalitatívny) prechod etnosu z jedného stavu do druhého, široký význam zahŕňa všetky evolučné zmeny etnosu v ktoromkoľvek jeho komponente. Inými slovami, kým v prvom prípade ide o „prerušenie“ postupnosti vývinu, o kvalitatívne zmeny (štruktúrne), v druhom ide len o drobné zmeny niektorého znaku etnického systému, ktoré majú evolučný (kvantitatívny) charakter v tom zmysle, že sám systém nenarúšajú a ako celok sa uchováva naďalej. Úzke chápanie etnických procesov Ju. V. Bromlej navrhuje označovať termínom „etnodiskrétné“ a široké ako „etnoevolučné“.²¹

6. Skôr ako budeme analyzovať jednotlivé druhy (typy) etnických procesov všimneme si ešte hľadiská, z ktorých ich možno skúmať, ako aj faktory, ktoré etnické procesy v historickom priebehu podmieňujú kvantitatívne i kvalitatívne.

Etnické procesy možno — ako uvádza Ju. V. Bromlej — skúmať z hľadiska štruktúrneho i štádiálneho. Štruktúrne hľadisko sa zameriava predovšetkým na štúdium tých zmien, ktoré celkovo prebiehajú v etnických makrojednotkách alebo v etnických vlastnostiach etnosociálnych makrojednotiek. Štádiálne hľadisko si naproti tomu všiema najmä tie procesy, ktoré predstavujú zmeny prebiehajúce v etnických spoločenstvách alebo v etnických vlastnostiach etnosociálnych spoločenstiev predkapitalistických formácií.²²

7. Faktory možno z hľadiska nositeľa

i objektu etnických procesov rozčleniť do troch skupín: na faktory vnútroetnické, medzietnické a mimoetnické.

Hoci sa k rozboru faktorov, podmieňujúcich a ovplyvňujúcich etnické procesy, často pristupuje s vedomím, že najväčší podiel vplyvu treba pripísať faktorom, ktoré sú reprezentované medzietnickými kontaktmi daných spoločenstiev, jednako nemožno zabúdať ani na vnútroetnické a mimoetnické faktory. Aj tieto faktory (napr. vnútroetnické, hoci v menšom rozsahu) urýchľujú zmeny niektorých komponentov etnosu.

Vplyv vnútroetnických faktorov možno vysvetliť predovšetkým tým, že jednotlivé komponenty etnosu navzájom na seba pôsobia, pričom je rozhodujúce to pôsobenie komponentov (napr. jazyka, kultúry atď.), ktoré sa prenáša do etnického povedomia a ktoré sa v ňom realizuje väčšími alebo menšími zmenami. Zmeny nastávajú predovšetkým v dôsledku vnútorných zákonitostí ich vývinu, pričom ide rovnako o zmeny kvantitatívne (v jazyku napr. zmeny morfológické, syntaktické; v kultúre rozširovanie určitého variantu javu ap.), ako aj kvalitatívne (napr. vznik a rozšírenie javov z hľadiska štruktúry tradičnej kultúry nesyntémových). Pochopiteľne, že vnútroetnické faktory sú v rozsahu svojho vplyvu stimulované vonkajšími, mimoetnickými faktormi.²³

8. Mimoetnické a medzietnické faktory sú vo vzťahu k etnickým procesom a k rastu zmien v jednotlivých komponentoch etnosu rozhodujúce najmä preto, lebo etnické spoločenstvá nežijú izolovane, ale sa navzájom rôznymi spôsobmi stýkajú a komunikujú.

Do skupiny medzietnických a mimoetnických faktorov patria faktory rôzneho charakteru, počínajúc geograficko-prírodným

²¹ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 153.

²² BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 155.

²³ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 160.

prostredím a typom osídlenia, ktoré významnú úlohu mali najmä v starších štádiách vývinu etnosov, cez štruktúru spoločenstiev až po rozmanité spôsoby komunikácie a etnokultúrnej informácie, sprostredkovanej najmä jazykom, ktorých význam neobyčajne vzrastá najmä v súčasnosti.

Všetky tieto faktory vo väčšej alebo menšej miere podmieňujú a ovplyvňujú rozsah kontaktov medzi jednotlivými etnickými spoločenstvami, pričom ich buď rozširujú, buď obmedzujú. Hoci v tomto smere najdôležitejším faktorom medzietnických kontaktov je miera aktívnej znalosti jazyka ako prostriedku, ktorý je vo vzájomnej komunikácii základný a rozhodujúci, jednako upozorníme najskôr na prvotné faktory. Spoločenstvá majú — aj pri jestvujúcom úsilí rozšíriť svoje medzietnické kontakty — na charakter ich vplyvu nepatrný podiel, keďže tieto faktory sú dané, existujú mimo nich a etnosy sa im predovšetkým prispôbovali.

9. Geograficko-prírodné prostredie so svojím reliéfom, pôdou, vodopisom, podnebím, flórou a faunou atď. je základnou podmienkou vzniku a jestvovania nielen etnosov, ale aj zmien v ich komponentoch. Je — ako sa to obyčajne neraz označuje — arénou, v ktorej sa všetky zmeny v čase uskutočňujú a prebiehajú, či už ide o zmeny kvantitatívneho rastu alebo kvalitatívneho prelomu. Jeho vplyv lepšie pochopíme, ak uvedieme, ktoré znaky a vlastnosti geograficko-prírodného prostredia sa zúčastňujú na rozvoji etnických procesov a určujú charakter i zvláštnosti zmien niektorých komponentov etnosu.

Tak podnebie určuje niektoré zvláštnosti materiálnej kultúry, pričom im vtlačá etnický charakter napríklad v obytnom dome, transportných prostriedkoch ap. Pôda a re-

liéf podmieňujú zas charakter pracovnej činnosti, a to osobitne v poľnohospodárstve, ďalej typ usadlosti ap. Flóra — najmä v dávnejšej minulosti ako prvotný zdroj základných materiálov ľudového staviteľstva, stravy i odevu — mala významnú úlohu aj z hľadiska etnických špecifickostí etnosov. Prírodné hranice majú doteraz v mnohých prípadoch úlohu etnických hraníc atď.

Zmenšovali by sme vplyv tohto faktora, ak by sme predpokladali, že sa prejavuje iba na úseku materiálnej kultúry. Prírodné prostredie priamo i nepriamo sa premieta aj do duchovnej kultúry, a to predovšetkým do niektorých špecifických zvykov, obyčajov a obradov, spätých s ročným cyklom poľnohospodárskych prác, v nemalej miere aj do etnického povedomia, keďže vytvára predstavu o rodnej zemi a niektoré jeho znaky toponymické (napr. rieka Volga u Rusov, hora Fudži u Japoncov, Tatry u Slovákov ap.) alebo iné (napr. breza u Rusov, topol u Ukrajincov, sakura u Japoncov ap.) sa časom stali symbolmi etnickej príslušnosti.²⁴ Najväčší a neraz rozhodujúci význam má v raných štádiách spoločenského vývinu. V období svojho formovania sa etnos prírodnému prostrediu skôr prispôboval, ako by ho bol menil a pretváral v záujme uspokojenia svojich potrieb, ako je to v súčasnom období.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že prírodné prostredie na etnické spoločenstvo vplýva najmä nepriamo, a to prostredníctvom rozvoja výrobných síl. V konečnom dôsledku je výroba materiálnych hodnôt tým faktorom, ktorý rozhoduje o akejkoľvek zmene etnosu a jeho komponentov. Výroba trvale zabezpečuje aj také potreby ľudí, ktoré sú nositeľmi etnických zvláštností (napr. v staviteľstve, odevu, strave ap.). Pretože výroba materiálnych hodnôt

²⁴ KOZLOW, V. — POKSCHISCHEWSKI, V.: Ethnographie und Geographie. In: Ideen des exak-

ten Wissens. Wissenschaft und Technik in der Sowjetunion, Stuttgart 1971, č. 2, s. 141.

je obvyčajne spätá s technickým pokrokom, už z tých príčin má za následok zmeny predovšetkým na úseku kultúry. Na etnos okrem toho pôsobí aj prostredníctvom výrobných vzťahov a hospodárskych zväzkov, ktoré sa nakoniec premietajú do postupnej integrácie kultúry, jazyka i ďalších znakov spoločenstva.²⁵ V súčasnom období — vďaka vedeckotechnickému pokroku a rozvoju prostriedkov hromadnej komunikácie — úloha hospodárskych kontaktov v bezprostrednom šírení etnokultúrnych informácií klesá.²⁶

10. Od geograficko-prírodného prostredia sú do určitej miery závislé aj formy a typy osídlenia etnosov. V tejto súvislosti nás zaujímajú najmä ich tri formy: susedstvo, enklávy a diaspory.

Kým susedstvo umožňuje medzietnické kontakty rozvíjať iba na hraniciach styku, zatiaľ pri zmiešanom osídlení sú možnosti kontaktov za rovnakých podmienok oveľa širšie. Určujúci význam tu majú konkrétne zvláštnosti osídlenia daných spoločenstiev. Ak spoločenstvá medzi sebou kontaktujúce žijú v tom istom mieste, alebo ak jedno z nich je disperzne roztrúsené v prostredí druhého, možnosti stykov a v ich dôsledku aj etnických procesov sú podstatne väčšie ako v uzavretých enklávach.²⁷

²⁵ KOZLOV, V. I.: Etnos i ekonomika. Etničeskaja i ekonomičeskaja obščnosti. Sovetskaja etnografija, 1970, č. 6, s. 47—60. — BROMLEJ, Ju. V.: Ješčë raz o sootnošenii etničeskoi i ekonomičeskoi obščnosti. Sovetskaja etnografija, 1972, č. 3, s. 86—89. — BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 162—166.

²⁶ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 170.

²⁷ KOZLOV, V. I.: Dinamika čislennosti narodov. Metodologija issledovanija i osnovnyje faktory. Moskva 1969, s. 273—279.

²⁸ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 161—162.

²⁹ MICHAJLOV, M. M.: O nekotorych principach lingvističeskogo izučeniija dvujazyčija (Na materiale russkoj reči čuvašej). In: Rascvet, sbliženije i vzaimoobogaščeniije kul'tur narodov SSSR, 2. Ufa 1970, s. 306—308. — PRANDA, A.: Vlijaniije bilingvizma na nekotoryje javlenija narodnoj kul'tury. Sovetskaja etnografija, 1972, č. 2, s. 17—25.

11. Podobný vplyv na etnické procesy má aj demografická štruktúra spoločenstiev. Početnosť etnosov má z hľadiska týchto procesov najmä ten význam, že za rovnakých ostatných podmienok v spoločenstve početne menšom, ak ešte k tomu pristupuje aj nepriaznivá skladba z hľadiska veku a pohlavia (týka sa to predovšetkým roztrúseného osídlenia), prípadne menší koeficient pôrodnosti ap., sú zmeny etnických ukazovateľov podstatne výraznejšie ako v spoločenstve početne veľkom, takže často nadobúdajú charakter radikálneho prelomu. Dokladom toho sú napríklad skupiny emigrantov, ktoré sa skladajú iba z mužov. Keďže muži v takomto prípade vstupujú zväčša do etnicky miešaných manželstiev, osobitne rýchlo podliehajú nielen jazykovej a kultúrnej, ale aj etnickej asimilácii.²⁸

Preto je pre objasnenie mechaniky a dynamiky etnických procesov dôležité štúdium problematiky takýchto manželstiev. V poslednom období sa im v ZSSR venuje veľa pozornosti. Etnicky miešané manželstvá sa skúmajú nielen z hľadiska rozšírenia bilingvizmu,²⁹ ale aj z hľadiska zmeny etnického povedomia a etnickej príslušnosti.³⁰

12. Čo sa týka vplyvu ďalších medzietnických faktorov, treba spomenúť ešte fak-

— GUBOGLO, M. N.: Social'no-etničeskije posledstvija dvujazyčija. Sovetskaja etnografija, 1972, č. 2, s. 26—36.

³⁰ PERŠIC, Ju. I.: O metodike sopostavljenija pokazatelej odnacional'noj i smešannoj bračnosti. Sovetskaja etnografija, 1967, č. 4, s. 129—136. — SMIRNOVA, Ja. S.: Nacional'no-smešannyje braki u narodov Karačajevo-Čerkesii. Sovetskaja etnografija, 1967, č. 4, s. 137—142. — TERENTJEVA, L. N.: Opredelenije svojej nacional'noj prinadležnosti podrostkami v nacional'no-smešannyh sem'jach. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 3, s. 20—30. — SOLOVEJ, L. S.: K voprosu o nacional'no-smešannyh sem'jach v Moldavii. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 5, s. 88.—90. — (BORZYCH, N. P.): Rasprostranennost' mežnacional'nyh brakov v respublikach Srednej Azii i Kazachstana v 1930-ch godach. Sovetskaja etnografija, 1970, č. 4, s. 87—96 atď.

tor kultúry, či už ju chápame ako štruktúrovaný súbor materiálnych, duchovných a sociálnych hodnôt, alebo širšie, aj náboženských noriem. Ich vplyv na intenzitu etnických procesov je v podstate podobný pôsobeniu jazykových rozdielov na medzietnické kontakty. Blízkosť kultúry a totožnosť vierovyznania niektoré druhy etnických procesov urýchľujú (napr. integráciu a asimiláciu), kým rôznorodosť ich spomaľuje a neraz priamo zabraňuje.³¹

Hoci rozsah a charakter medzietnických kontaktov, ako aj etnických procesov z nich vyplývajúcich do značnej miery predurčujú aj také faktory, ako je etnické povedomie (najmä etnické stereotypy, etnické predsudky, vrátane predsudkov etnorasových, city sympatie a antipatie atď.) alebo psychické založenie (temperament ap.), jednako sa problematike ich vplyvu na konkrétne zmeny komponentov etnosu venovalo doteraz v ZSSR málo pozornosti.³²

13. Za najvýznamnejší faktor rozvoja medzietnických kontaktov a nimi podmienených etnických procesov možno pokladať jazyk. Táto jeho rozhodujúca úloha vyplýva z toho, že jazyk je základným prostriedkom etnokultúrnej informácie. Zabezpečuje jej odovzdávanie a preberanie nielen v rámci etnosu, ale aj jej komunikovanie medzi rôznymi etnosmi. Vzájomné kontakty etnických spoločenstiev, ktoré hovoria rôznymi, najmä geneticky odlišnými jazykmi, sú závislé od stupňa rozšírenia bilingvizmu, pričom nemáme na mysli iba pasívne ovládanie cudzieho jazyka, ale najmä jeho ovládanie aktívne, a to v ústnej i písomnej podobe.³³ Bilingvizmus možno

dosiahnuť buď cestou znalosti jazykov kontaktujúcich spoločenstiev alebo tretieho jazyka, ktorý plní funkciu sprostredkovateľa.

Keďže otázka jazyka ako faktora etnických procesov je zložitejšia a treba ju posúdiť na pozadí konkrétnej situácie v ZSSR, budeme jej venovať širšiu pozornosť.

Vo funkcii dorozumievacieho prostriedku medzi etnickými spoločenstvami v ZSSR vystupujú jazyky rôznej spoločenskej úrovne. Kým ruština je základným jazykom internacionálneho dorozumievania všetkých národov a národností ZSSR, ostatné národné literárne jazyky, ktoré sú rozšírené v štrnástich zväzových republikách (napr. ukrajinčina, bieloruština, gruzínčina ap.), túto funkciu plnia iba v obmedzenom rozsahu a v osobitných prípadoch. Okrem nich jestvuje ďalších takmer štyridsať literárnych jazykov, ktoré sa používajú v autonómnych republikách a oblastiach (napr. tatárčina, baškírčina ap.), asi desať písomných jazykov, ktoré plnia úzke spoločenské funkcie v národnostných okruhoch niektorých málopočetných národností, a nakoniec aj jazyky bez písma, ktorými hovoria nevelké etnické skupiny.³⁴

Už spoločenské postavenie a z neho vyplývajúce funkcie týchto jazykov naznačujú možnosti rozsahu ich použitia v medzietnických kontaktoch i v prenášaní etnokultúrnej informácie v synchronickom (horizontálnom) i diachronickom (vertikálnom) pláne. Je jasné, že diachronicky prenášať etnokultúrnu informáciu môžu iba jazyky písomné, predovšetkým literárne, pričom všetky majú teoretickú možnosť, pravda,

³¹ KOZLOV, V. I.: Dinamika číslennosti, s. 299–308.

³² KOZLOV, V. I.: Dinamika číslennosti, s. 309–314. — KOROLEV, S. I.: Voprosy etnopsichologii v rabotach zarubežnyh avtorov. Moskva 1970. — BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 161.

³³ SERDOBOV, N. A.: K voprosu o nekotoryh sociologo-lingvističeskich processach v nacionalnoj konsolidacii tvincev. In: Učenyje zapisky Tuvinskogo naučno-issledovatel'skogo instituta jazyka, literatury i istorii, 13, Kyzyl 1968, s. 78–109 (hlavne s. 93 n.).

³⁴ ISAJEV, M. I.: Nacija i jazyk. Voprosy istorii, 1968, č. 2, s. 110.

nie v rovnakom rozsahu, túto informáciu prenášať aj v synchronickom pláne.

Konkrétna situácia na úseku jazykovej komunikácie je však taká, že mnohé etnické spoločenstvá svoj rodný jazyk používajú iba v rodinnom prostredí, kým na pracovisku a v spoločenskom styku hovoria po rusky alebo jazykom väčšiny obyvateľstva danej oblasti. Tým vzniká bilingvizmus, trilingvizmus a v ojedinelých prípadoch aj polyglotizmus,³⁵ pravda, nerovnakej úrovne, ktorá je závislá nielen od stupňa aktívneho ovládania a používania iných jazykov vo forme ústnej, ale aj písomnej.³⁶ Inými slovami, významnú úlohu v tomto prípade má gramotnosť a úroveň vzdelania.

Hoci veľké rozšírenie bilingvizmu je iba jednou stránkou etnických procesov, ktoré v súčasnosti prebiehajú v ZSSR, jednako ho treba pokladať, keďže ide o všeobecný jav, za veľmi závažný. Jeho význam treba posudzovať nielen z hľadiska medzietnických kontaktov, ale aj dynamiky samých etnických procesov, pretože je jeho vplyv v jazyku, kultúre a postupne aj v iných komponentoch kontaktujúcich spoločenstiev (napr. v etnickom povedomí) veľmi výrazný.³⁷

14. Všetky kontakty, do ktorých etnické spoločenstvá medzi sebou navzájom vstupujú, či už sú to kontakty a vzťahy politické, hospodárske, spoločenské, kultúrne atď., realizujú sa prevažne v podobe jazykovej komunikácie. Zámerne uvádzame kvantifikáciu etnokultúrnej informácie prostredníctvom jazyka slovom *prevažne*, keďže nemôžeme zabúdať a nebrať do úvahy aj jej ďalšie formy, ako sú prejavy materiálnej a duchovnej kultúry (dom, odev, zvyky,

obradu atď.), gestá a mimika (vo všetkých prejavoch folklórnych, založených na jazyku, pohybe ap.). V ich rámci základnou formou však zostáva — a to nielen rozsahom, ale aj dynamikou a možnosťami pôsobenia v oboch plánoch, v synchronickom i diachronickom — slovesná komunikácia, ktorá môže byť ústna, rozhodujúca najmä v horizontálnom pláne, ako aj písomná, literárna, prenášajúca etnokultúrne informácie tak v horizontálnom, ako aj vertikálnom pláne.³⁸

Rozlišovať jazykovú komunikáciu na ústnu a písomnú treba aj z iných dôvodov. Ako je známe, etnokultúrna informácia realizovaná ústne bola vždy — až do vzniku a rozvoja prostriedkov hromadnej komunikácie — prejavom osobných, bezprostredných kontaktov. Ako taká (aj zásluhou iných sprievodných znakov, ako sú gestá, mimika ap.) zostáva neustále najúčinnjšou nielen v kontaktoch vo vnútri daného spoločenstva, ale aj mimo neho, v medzietnických kontaktoch.³⁹

Kontakty nepriame (neosobné) môžu byť medzi príslušníkmi rôznych spoločenstiev sprostredkované či už tretím človekom (tlmočníkom) alebo písmom a v poslednom období aj prostriedkami hromadnej komunikácie (tlačou, filmom, rozhlasom, televíziou ap.). Z hľadiska rozsahu etnických procesov v úzkom význame nie sú natoľko účinné, hoci nemožno nevidieť, že s rozvojom prostriedkov hromadnej komunikácie sa na jednej strane podiel osobných (bezprostredných) kontaktov v odovzdávaní a preberaní etnokultúrnej informácie ustavične zmenšuje⁴⁰ a na druhej strane podstatne

³⁵ LAVROV, L. I.: O pričínach mnogojazyčija v Dagestane. Sovetskaja etnografija, 1951, č. 2, s. 202—203.

³⁶ PRANDA, A.: Vlijanije bilingvizma, s. 21. — SERDOBOV, N. A.: c. d., s. 93.

³⁷ CHOMIC, L. V.: c. d., s. 83—84. — Zborník Jazyk i obščestvo. Moskva 1968.

³⁸ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 19.

³⁹ ČISTOV, K. V.: Špecifikum folklóru vo svetle teórie informácie. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 345—360. — BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov a „vnútorného mechanizmu“ etnických procesov. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 180.

vzrastá podiel kontaktov nepriamych, sprostredkovaných, ktoré touto skutočnosťou nadobúdajú aj na úseku dynamiky etnických procesov čím ďalej tým väčší význam.

Z hľadiska etnických procesov v širokom význame, teda z hľadiska etnoevolučných zmien, treba význam informačných spojení vidieť predovšetkým v tom, že každý etnos počas svojho jestvovania prakticky permanentne podlieha zmenám tohto druhu. Ich reprodukcia a rozširovanie sa uskutočňuje vnútornými informačnými spojeniami etnosu, v ktorých významnú úlohu má rodina a lokálne spoločenstvo. Prvoradú a vysoko aktívnu funkciu v tomto smere majú synchronické spojenia, keďže zabezpečujú horizontálne rozšírenie inovácií vo vnútri daného etnosu, čím inovácie môžu nadobudnúť všeobecný charakter. V rozšírení horizontálnych spojení každého druhu v poslednom období osobitne významná úloha patrí štátu, ktorý nielenže kontroluje, ale aj zjednocuje všetky prostriedky hromadnej komunikácie v rámci politických hraníc.⁴¹ V konečnom dôsledku rozhodujúca úloha prislúcha diachronickým spojeniam preto, lebo iba medzigeneračné odovzdanie a prevzatie etnokultúrnej informácie poskytuje zmenám a inováciám dostatočnú trvácnosť⁴² a časom im dáva charakter štruktúrnosti a tradície.

Rozhodujúcu úlohu diachronických spojení pre etnické spoločenstvo markantne vidieť najmä v tých prípadoch, ak medzi jednotlivými časťami dostatočne rovnorodého etnosu sa z akýchkoľvek príčin horizontálne styky obmedzia alebo úplne zaniknú, a jednako sa značná jazyková, kultúrna a etnická jednota medzi nimi naďalej uchováva.⁴³ Tak je to napríklad vo

väčších kompaktných skupinách, ktoré sa od pôvodného spoločenstva odčlenili, emigrovali a usadili sa v prostredí iného etnosu a v ňom žijú v uzavretých enklávach bez väčších synchronických spojení s materskou časťou etnosu. To možno vysvetliť tým, že definícia pojmu *etnos* a *národ* sa nachádza na dvoch rozdielnych rovinách. Kým pre etnos je základnou vertikálna (diachronická) etnokultúrna informácia, pre národ je ňou predovšetkým synchronická (horizontálna) informácia. Preto sa národná jednota pomerne rýchlo stráca, kým etnická sa uchováva oveľa dlhšie. Objasniť to možno na príklade, ktorý uvádzajú S. A. Arutunov a N. N. Čeboksarov. Ukrajincov, ktorí žijú v Kanade ako národnostná skupina, nemožno pokladať za súčasť ukrajinského socialistického národa, hoci nesporne sú časťou ukrajinského etnosu.⁴⁴ Podobné príklady možno uviesť aj o iných etnických skupinách, žijúcich v prostredí druhých národných spoločenstiev.

Čo sa týka zmien a inovácií v jednotlivých komponentoch etnosu, treba v tejto súvislosti pripomenúť, že súbor informačných spojení prináša v každej etape jestvovania etnosu vždy novú vrstvu informácií, ktorú si spoločenstvo postupne osvojuje. Trvácnosťou etnických znakov nastáva však aj zanikanie určitej časti informácií. No kým sám etnos jestvuje, uchováva sa značná časť jeho tradičných vlastností, pravda, neraz vo veľmi zmenenej a novým podmienkam života prispôbenej podobe. V dôsledku toho treba kultúrnu informáciu etnosu pokladať v každom momente jeho jestvovania za viacvrstvovú. To znamená, že okrem vrstvy, ktorá práve vzniká a začína sa uplatňovať v podobe zmien a ino-

⁴⁰ BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 180.

⁴¹ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 28—29.

⁴² BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 156.

⁴³ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 22.

⁴⁴ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 21.

vácií, etnokultúrna informácia obsahuje aj vrstvu, ktorá vznikla pomerne nedávno, no stala sa už štruktúrnou, tradičnou a pre dané spoločenstvo etnicky špecifickou, ako aj vrstvu, ktorej pôvod možno neraz hľadať až v období formovania etnosu.⁴⁵

Z hľadiska etnických procesov v úzkom význame, teda zmien, ktoré sa prejavujú kvalitatívne v základných komponentoch etnosu (v jazyku, kultúre a v konečnom dôsledku v etnickom povedomí), treba pripomenúť, že rozhodujúcu úlohu má etnokultúrna informácia, realizujúca sa v synchronickom pláne. Pritom treba zdôrazniť, že je rozhodujúca bez ohľadu na to, či sa prenáša formou priamou, bezprostrednou, ktorá aj v tomto prípade aj najúčinnjšou, alebo nepriamou, prostredníctvom písma, obrazu ap.

V súčasnosti je pozoruhodné, že vďaka ohromnému rozvoju prostriedkov hromadnej komunikácie hustota vnútroetnických informačných spojení prudko vzrástla a podmieňuje rýchle rozširovanie rôznych, z hľadiska štruktúry tradičnej kultúry či už kvantitatívnych alebo kvalitatívnych zmien (inovácií, folklorizmov i javov špecifických pre iné etnické spoločenstvá). Pritom treba vidieť, že spolu s nimi priamo geometrickým radom sa rozširuje aj hustota medzi-etnických kontaktov, a to nielen v hraniciach politického územia mnohonárodnostných štátov (napr. v rámci medzioblastnej i medzietnickej migrácie, etnicky zmiešaných manželstiev ap.), ale aj mimo týchto hraníc (v rámci turistického a cestovného ruchu ap.).

Konkrétnu situáciu v ZSSR možno z tohto hľadiska charakterizovať najlepšie dvoma tendenciami. Na jednej strane ide o tendenciu vzrastania difúznosti hustoty informačnej siete, na druhej o tendenciu znižova-

vania jej kontrastnosti.⁴⁶ Inými slovami to znamená, že ide o úsilie komunikačnú sieť etnokultúrnej informácie všetkých druhov priestorovo i časovo čo najviac rozložiť, aby dobre slúžila svojim cieľom, a súčasne ju dostatočne koncentrovať na najúčinnjšie druhy prostriedkov dorozumenia medzi jednotlivými národmi a národnosťami v záujme zvýšenia jej spoločenského vplyvu.

15. Z doterajšieho rozboru medzietnických faktorov vyplýva, že jazyk — a nepriamo aj písmo — má v etnických procesoch rozhodujúci význam. Kým jazyk (reč) plní predovšetkým funkciu dorozumievacieho prostriedku, písmo má okrem toho funkciu uchovávanía, odovzdávania a zväčšovania objemu najmä vertikálnej (diachronickej, historickej) etnokultúrnej informácie, pričom, pochopiteľne, podstatne rozširuje aj možnosti informácie horizontálnej (synchronickej).

Význam písma a písomnosti možno z hľadiska etnických procesov, predovšetkým procesov konvergentného charakteru, ako je konsolidácia, integrácia, a asimilácia, najlepšie ozrejmiť na historickom vývine etnosov.

Ako je známe, etnos môže jestvovať a uchovávať si svoje etnické komponenty aj bez písomnej komunikácie. V tom prípade funkciu diachronickej informácie plní predovšetkým ľudový folklór (rozprávky, povesti, piesne atď.), ktorý ústnou formou prenáša základnú vrstvu poznatkov o pôvode, historickom vývine i spôsobe života daného etnosu.

Spolu so vznikom triedneho rozvrstvenia a so vznikom štátu hustota informačných spojení podstatne vzrástla. Jej vzrast možno vysvetliť ako dôsledok pôsobenia nadstavbových javov, predovšetkým písma. Aj pri negramotnosti väčšiny obyvateľstva zrna-

⁴⁵ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 156.

⁴⁶ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 29.

menávanie informácií písmom a ich rozširovanie verejným hlásením a čítaním podstatne rozšírilo možnosti prenášania a uchovávaní informácií všetkých druhov. Takto písmo aj v podmienkach nízkej vzdelanosti a negramotnosti umožnilo zvýšiť úroveň a hustotu informačných spojení.

Túto kvalitatívne novú úroveň prenášania etnokultúrnej informácie S. A. Arutunov a N. N. Čeboksarov pokladajú za rozhodujúcu pri formovaní národnosti, a teda aj pri objasňovaní pojmu národnosti ako novej formy jestvovania etnosu v porovnaní s kmeňom alebo kmeňovou skupinou. Rozvoj písomníctva má teda úlohu formotvorného faktora v procesoch etnickej konsolidácie a vo vzniku národností raných triednych spoločností.⁴⁷

Ak rozvoj písomníctva možno v tomto zmysle pokladať za vonkajší medzník prechodu kmeňov a kmeňových skupín v národnosť, tak rozširovanie gramotnosti a čo aj len čiastočné počiatky základného vzdelania, najčastejšie úzko späté s formovaním národného literárneho jazyka, znamená prerastanie národnosti v národ. Pritom, pravda, nemožno zabúdať ani na význam vplyvu iných faktorov, ako je rozvoj buržoáznych vzťahov, vznik spoločného národného trhu atď., ktoré takisto urýchlivali zvyšovať hustotu vtedajších informačných stykov a formovať buržoázny národ.⁴⁸

16. Záverom rozboru vplyvu vnútroetnických, medzietnických a mimoetnických faktorov na rozvoj etnických procesov treba pripomenúť niekoľko skutočností. Po prvé je to poznatok, že medzi nimi jestvuje dialektická spätosť. Na rozvoj a dynamiku etnických procesov nepôsobia izolovane, ale vždy ako komplex rôznorodých a neraz aj protirečivých síl.

Po druhé je to poznatok, že všetky kategórie etnických spoločností ako nositelia i objekty etnických procesov sú vo svojom vzniku, formovaní a jestvovaní v rozhodujúcej miere založené na kvantite i kvalite informačných spojení.⁴⁹ Podobný záver platí však aj naopak. Spočíva v konštatovaní, že bez spoznania problematiky informačných spojení, tohto mechanizmu prenášania, odovzdávania a kritického i tvorivého preberania etnokultúrnej informácie vo vnútri etnosu i medzi jednotlivými spoločnosťami nemožno pochopiť ani charakter a druhy etnických procesov, ani ich dynamiku a význam v historickom vývine ľudstva.

17. Ak porovnáme, ako sa postupne rozpracúvala problematika etnických procesov v sovietskej etnografii, môžeme zistiť pozoruhodný vývin. Je badateľný nielen vo filozofickej formulácii, ale aj v spresňovaní ich typológie. Doložíme to niekoľkými konkrétnymi príkladmi, ktoré si nenárokujú ukázať presný historický postup vedeckého rozpracúvania tejto problematiky, iba chcú naznačiť niektoré jeho stupne.

Ak spomenutá trojica autorov (V. K. Gardanov, B. O. Dolgich, T. A. Ždanková) vyčlenila roku 1961 iba dva základné smery (druhy) etnických procesov: konsolidáciu a rozvoj socialistických národov a národností a zblížovanie národov a národností ZSSR na báze rozvoja bratskej spolupráce a priateľských internacionálnych vzťahov na úseku hospodárstva, kultúry a duchovného života, sprevádzané vznikom sovietskych foriem kultúry,⁵⁰ T. A. Ždanková ich roku 1964 už zatrieduje do štyroch osobitných smerov. V etnických procesoch ide podľa nej o zánik etnografických skupín v sústave veľkých národov

⁴⁷ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 25.

⁴⁸ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 26.

⁴⁹ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 20.

⁵⁰ GARDANOV, V. K. — DOLGICH, B. O. — ŽDANKO, T. A.: c. d., s. 10.

(má pritom na mysli lokálne skupiny obyvateľstva toho istého pôvodu, ktoré si v minulosti na základe historických, prírodných a hospodárskych podmienok alebo z iných príčin osvojili určité zvláštnosti a uchovali miestne dialekty a niektoré svojrázne črty kultúry), o zblížovanie a splývanie inonárodných skupín s veľkými národmi (najmä vtedy, ak malé skupiny a národnostné menšiny žijú v prostredí veľkých národov), o internacionalizáciu obyvateľstva rastom počtu miešaných manželstiev v mestách a na dedinách, ako aj o zblížovanie národov a národností vďaka rozširovaniu všestranných regionálnych stykov na širokom území.⁵¹

V tejto súvislosti autorka zdôrazňuje, že v podmienkach socialistického štátu, pri úplnej rovnoprávnosti všetkých etnických spoločností, a to bez ohľadu na ich početnosť, zblížovanie a splývanie prebieha prirodzene a dobrovoľne a bez prinútenia, pričom sa principiálne odlišuje od násilnej asimilácie, aká bola v cárskom Rusku.

I. S. G u r v i č chápal etnické procesy ako rozličné formy vzájomného pôsobenia etnosov na seba. Zahŕňal do nich iba tie, ktoré vedú k zmene starých a k vzniku nových etnických útvarov. Za základné druhy pokladal konsolidáciu národností z príbuzných kmeňov a etnografických skupín, konsolidáciu národov z jazykovo a kultúrne príbuzných národností, etnografických skupín a národnostných menšín, zblížovanie a postupné splývanie rôznych národností a národov a ako štvrtý typ vyčlenil asimiláciu jednotlivých kmeňov, etnických skupín, národností a národov počas konsolidačných procesov.⁵²

⁵¹ ZDANKO, T. A.: c. d., s. 19–20.

⁵² GURVIČ, I. S.: Nekotoryje problemy etničeskogo razvitiija narodov SSSR. Sovetskaja etnografija, 1967, č. 5, s. 63. — GURVIČ, I. S.: Sovremen-

V zmysle jeho chápania sa etnické procesy prejavujú predovšetkým v jazyku, v slovnej zásobe, pri nevelkých menšinách v bilingvizme a polyglotizme a v postupnom prechode na jazyk svojich početnejších susedov.

Typy etnických procesov, ktoré v poslednom období prebiehajú v ZSSR v úzkej závislosti od druhov etnických spoločností, rozčleňuje spomenutý autor takisto na štyri druhy, a to na procesy vyvolané postavením socialistických národností, na procesy zviazané s formovaním socialistických národov (najmä v etnických útvaroch, ktoré neprešli štádiom kapitalizmu), na procesy, ktoré vznikajú pri premene buržoáznych národov na národy socialistické, a nakoniec na procesy, ktoré sú dôsledkom zblížovania socialistických národov.⁵³

18. Najviac pozornosti venoval doteraz problematike etnických procesov vo svojich prácach V. I. K o z l o v. V tejto súvislosti treba poznamenať, že ako prvý vniesol do nej správne teoretické zovšeobecnenia, ktoré sú nevyhnutné pri kategorizácii a typológii týchto procesov nielen z hľadiska historického, ale aj etnografického.

Etnické procesy rozčleňuje v podstate na dva základné druhy, a to na procesy etnického rozdeľovania (ktoré sú charakteristické hlavne pre prvotno-pospolné zriadenie) a na procesy zjednocovania (ktoré sú typické predovšetkým pre antagonistické triedne spoločnosti a pre socialistické zriadenie).

Prvá skupina etnických procesov vedie v zmysle jeho chápania k vzniku etnosov z niekoľkých mnohotisícových skupín (stád) prvobytných ľudí, ktorí boli rozsídlení po

nyje napravlenija etničeskich processov v SSSR. Sovetskaja etnografija, 1972, č. 4, s. 16–33.

⁵³ GURVIČ, I. S.: Nekotoryje problemy, s. 69. s. 97. — KOZLOV, V. I.: Sovremennyye etničeskije processy, s. 65.

celej zemi.⁵⁴ Druhá skupina, procesy etnického zjednocovania, do ktorých zahrnul predovšetkým konsolidáciu a asimiláciu, sa reprezentujú splývaním niekoľkých samostatných etnosov alebo ich veľkých častí, jazykovo a kultúrne obyčajne príbuzných, do jediného etnického spoločenstva (v prípade konsolidácie) alebo vzájomným pôsobením už sformovaných etnosov, ktoré sa obyčajne medzi sebou značne odlišujú svojim pôvodom, jazykom i kultúrou a majú zreteľné etnické povedomie (v prípade prirodzenej alebo násilnej asimilácie).⁵⁵

V rámci diskusie niektorí bádatelia vyslovili nesúhlas s určitými jeho formuláciami. Už L. V. Chomič sa domnieva, že ťažko možno súhlasiť s predpokladom vzniku etnosov z niekoľkých mnohotisícových stád prvobytných ľudí najmä preto, lebo ich nemožno ešte pokladať za etnické spoločenstvá. Uvedené procesy navrhuje nazývať skôr „etnoformujúcimi“.⁵⁶

Keďže pre ZSSR za najcharakteristickejšie pokladá konsolidačné a asimilačné procesy, V. I. Kozlov ich ďalej rozpracúval a rozlíšil v nich niekoľko štádií (etáp), a to adaptáciu, akulturáciu (ktorá v konečnom dôsledku vedie k asimilácii) a vnútroštátnu národnú integráciu (chápanú ako proces postupného zoslabovania vplyvu etnického faktora v živote jednotlivých národov a národností v ZSSR).⁵⁷

19. Ďalšie ujasnenie a podľa nášho názoru úspešné typologické spresnenie problematiky etnických procesov prináša Ju. V. Bromlej. Jeho prínos vidíme v tom, že analyzujúc pojem etnické procesy berie do úvahy oba jeho významy, úzky i široký, a dôsledne ich aplikuje na poznanie histo-

rického vývinu etnosov. V zmysle ním rozpracovanej typológie možno etnické procesy v úzkom zmysle označiť za *etnogenetické* a v širokom za *etnoevolučné* a rozčleniť ich na tieto druhy:

I. procesy etnogenetické (Ju. V. Bromlej o m nazývané *etnodiskrétné, skokovité*; etnické procesy v úzkom význame):

1. procesy etnického rozdeľovania (*divergentné*)
2. procesy etnického zjednocovania (*konvergentné*)
 - a) konsolidácia,
 - b) asimilácia,
 - c) integrácia,

II. procesy etnoevolučné (Ju. V. Bromlej o m nazývané aj *liniové*; etnické procesy v širokom význame).⁵⁸

Keďže v tejto súvislosti pokladáme za potrebné objasniť základnú charakteristiku jednotlivých druhov etnických procesov, stručne uvedieme závery, ktoré vo svojich posledných prácach vyslovili o nich sovietski bádatelia, zaoberajúci sa touto nesmierne zložitou, ale aj podnetnou problematikou.

20. Už sme spomenuli, že svojrázny výsledok zmien v jestvovaní etnosov a súčasne ich dialektické popretie predstavujú tie etnické procesy, ktoré majú etnogenetický charakter. V podstate ide o dva základné druhy, o procesy etnického zjednocovania.

Pod pojmom *etnické rozdeľovanie* treba rozumieť také procesy, v ktorých sa od pôvodne jedného etnického spoločenstva oddeľuje alebo presnejšie vyrastá druhé spoločenstvo, prípadne v ktorých sa pôvodné spoločenstvo úplne rozčleňuje na dve alebo viacero častí, pričom každá z nich sa postupne stáva samostatným národom.⁵⁹

⁵⁴ KOZLOV, V. I.: Typy etničeskich processov,

⁵⁵ KOZLOV, V. I.: Typy etničeskich processov, s. 97.

⁵⁶ CHOMIČ, L. V.: c. d., s. 84, pozn. 17.

⁵⁷ KOZLOV, V. I.: Sovremennyye etničeskije processy, s. 67. — CHOMIČ, L. V.: c. d., s. 85.

⁵⁸ BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 178.

⁵⁹ KOZLOV, V. I.: Dinamika čislennosti, s. 259, — BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 178. — BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 156.

Procesy tohto druhu, ako súhlasne zdôrazňujú všetci bádatelia, sú osobitne charakteristické pre predtiednu spoločnosť. Hlavnou príčinou ich vzniku je postupné rozdeľovanie sa kmeňov následkom vzrastu ich príslušníkov, ako aj vyčerpania prírodných zdrojov v hraniciach kmeňového územia. V počiatkových triednych formáciách tieto procesy často sprevádza hromadné presídľovanie (sťahovanie), ktoré sa stáva základom vzniku mnohých nových národov.⁶⁰ V novšom období sa procesy etnického rozdeľovania prejavujú v podstatne menších rozmeroch.⁶¹

21. Pojmom *etnické zjednocovanie* sa označujú procesy, ktoré sa stali prevládajúcimi počínajúc obdobím rozpadu prvobytnej spoločnosti. Odzrkadľujú historicky zákonitú a úplne progresívnu tendenciu, ktorá smeruje k upevneniu jestvujúcich etnických spoločenstiev. Vo všeobecnej forme ich možno charakterizovať ako procesy zblížovania a zlučovania (miešania a splývania).⁶²

Pôvodne sa v sovietskej etnografickej literatúre vyčleňovali len dva druhy týchto procesov, a to buď procesy konsolidácie a zblíženia⁶³ alebo procesy asimilácie a konsolidácie.⁶⁴ Ako sa podrobnou analýzou ukázalo, treba ich roztriediť do troch samostatných druhov: na konsolidáciu, asimiláciu a integráciu.⁶⁵

⁶⁰ ALEKSEJEV, V. P. — BROMLEJ, Ju. V.: K izučeniju roli pereselenij narodov v formirovanii novykh etničeskich obščnostej. Sovetskaja etnografija, 1968, č. 2, s. 35—45. — KOZLOV, V. I.: Dinamika čislenosti, s. 314—316.

⁶¹ Osobitným druhom procesov etnického rozdeľovania v ranokapitalistickej epoche bolo sťahovanie príslušníkov niektorých európskych národov (Angličanov, Španielov, Francúzov ap.) za hranice Európy (do Ameriky, Austrálie ap.), kde podmienili sformovanie nových etnických spoločenstiev. — Pozri aj: BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 178.

⁶² BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 157.

⁶³ GARDANOV, V. K. — DOLGIČ, B. O. — ŽDANKO, T. A.: c. d., s. 10.

22. Pojem *konsolidácia* vyjadruje postupné zlučovanie niekoľkých jazykovo a kultúrne príbuzných etnických útvarov do jedného etnického spoločenstva. V tomto procese treba rozlišovať dva historicky a obsahovo odlišné typy konsolidácie: konsolidáciu národnosti z blízko príbuzných kmeňov a etnografických skupín a konsolidáciu národa z jazykovo a kultúrne príbuzných národností, etnografických skupín a národnostných menšín.⁶⁶

Na proces etnickej konsolidácie, ktorý je neraz sprievodným javom etnickej asimilácie určitého stupňa, rozhodujúcim spôsobom vplýva, ako sme to už v inej súvislosti uviedli, vzrast hustoty komunikačných spojení vo vnútri etnických spoločenstiev, v prvom prípade reprezentovanej vznikom písma a v druhom rozširovaním základného vzdelania (gramotnosti) a vznikom národného literárneho jazyka.⁶⁷

23. Do procesov *asimilácie* sa zaraďujú tie procesy etnického zjednocovania, pri ktorých nastáva postupné splývanie nevelkých skupín určitého etnosu (alebo jeho jednotlivých predstaviteľov) v prostredí iného etnického spoločenstva (národa ap.).⁶⁸ Keďže splývanie sa môže uskutočňovať násilne alebo nenásilne, jestvujú dva druhy etnickej asimilácie: násilná a prirodzená, ktorá má vždy — ako na to upozornil už V. I. Lenin⁶⁹ — progresívny význam.

⁶⁴ KOZLOV, V. I.: Dinamika čislenosti, s. 260.

⁶⁵ BROMLEJ, Ju. V. — KOZLOV, V. I.: Leninizm i osnovnyje tendencii etničeskich processov v SSSR. Sovetskaja etnografija, 1970, č. 1, s. 7—14. — BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 179.

⁶⁶ GURVIČ, I. S.: Nekotoryje problemy, s. 63.

⁶⁷ ARUTUNOV, S. A. — ČEBOKSAROV, N. N.: c. d., s. 26. — BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 158.

⁶⁸ BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 157.

⁶⁹ LENIN, V. I.: Polnyje sobrannyje sočinenija, zv. 24, s. 125, 127.

V súvislosti s asimiláciou musíme ešte upozorniť, že treba dôsledne rozlišovať medzi etnickou, jazykovou a kultúrnou asimiláciou. Jazyková a kultúrna asimilácia je iba časťou etnickej asimilácie. V ZSSR sú obe značne rozšírené hlavne u mestského obyvateľstva, ktoré je prevažne bilingvistické. Takéto obyvateľstvo postupne stráca svoj rodný jazyk a prechádza na jazyk prevládajúci v danej oblasti. Príslušníci menšín so zmenou rodného jazyka nemusia však strácať svoje etnické povedomie a pomenovanie. Pri výmene národnej kultúry obyčajne nepreberajú kultúru iného národa, ale si osvojujú kultúru z etnického hľadiska neutrálnu, t. j. mestskú, v ktorej už zväčša prebehol proces oslabenia alebo zániku etnického faktora.⁷⁰

24. Etnická *integrácia* (*zblížovanie*) vyjadruje proces vzájomného pôsobenia viacerých základných etnických jednotiek (kmeňov, národností, národov) na seba. Ide predovšetkým o etnické útvary, ktoré sú z hľadiska jazyka a kultúry značne odlišné.

Vzájomné pôsobenie sa prejavuje vznikáním niektorých spoločných etnických črt v rozhodujúcich znakoch etnosov (napr. v jazyku, kultúre ap. a v konečnom dôsledku aj v povedomí). Integračné procesy sú rozšírené najmä v mnohonárodnostných štátoch a najčastejšie je s nimi spojené formovanie nového etnopolitického spoločenstva (v ZSSR sovietskeho atď.).⁷¹

V tejto súvislosti možno ešte poznamenať, že etnická integrácia vystupuje často vo funkcii svojrázneho stupňa na ceste k etnickej konsolidácii a že v nej možno pozorovať najmenšie zmeny etnických vlastností pôvodných jednotiek. Inak je to pri asimilácii, v ktorej sa naopak prejavujú najväčšie zmeny. V každom prípade kon-

solidácia a asimilácia vedú takmer k úplnej etnickej rovnorodosti.

Pravda, spomenuté zmeny sa neprejavujú vo všetkých komponentoch etnosov rovnako. Veľmi výrazné bývajú napríklad v kultúre, hlavne v jej každodennej forme. Na úseku jazyka nastáva najskôr bilingvismus a až v ďalších generáciách (obyčajne v tretej alebo štvrtej) jeho úplná výmena. Kým zmeny v jazyku a kultúre postupujú evolučne, v etnickom povedomí sa vždy realizujú skokom; zmena etnického povedomia nastáva teda naraz.⁷²

Z uvedenej charakteristiky etnogenetických procesov, či už ide o procesy etnického rozdeľovania (divergentné) alebo etnického zjednocovania (konvergentné), vyplýva, že navzájom dialekticky súvisia, sú svojím protikladom. Počas nich vzniká jedno alebo viacero spoločenstiev s novými, etnicky odlišnými parametrami, čo je dané tak ich základnou podstatou, ako aj vlastným priebehom.

25. Etnické procesy v širokom význame predstavujú — na rozdiel od etnogenetických procesov — iba etnoevolučné zmeny, ktoré sú podmienené a v rozhodujúcej miere určované postupnosťou a nepretržitosťou vývinu etnosu ako dynamického systému a súčasne aj mechanizmom odovzdávania a preberania etnokultúrnych hodnôt ďalšími generáciami etnosu. Ich objektívnym základom je spomenutý mechanizmus prenášania týchto hodnôt. Je zviazaný s etnokultúrnou informáciou, ktorá sa uskutočňuje, ako sme už spomenuli, rôznymi formami.⁷³

Etnoevolučné zmeny sú dôsledkom vnútorných zákonitostí vývinu kultúry. Navonok sa prejavuje ako boj dvoch protikladných tendencií. Jednou z nich je *tradícia*, ktorá sa vo vzťahu k etnickým špecifikám

⁷⁰ CHOMIČ, L. V.: c. d., s. 85.

⁷¹ BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 179.

⁷² BROMLEJ, Ju. V.: Etnos i etnografija, s. 158.

⁷³ BROMLEJ, Ju. V.: K otázke základných typov, s. 180.

kultúry realizuje preberaním a osvojovaním etnokultúrnych hodnôt ďalšími generáciami viac-menej v nezmenenej podobe, druhá zas modernizácia, ktorá sa usiluje dané hodnoty zmeniť a prispôbiť ich odlišným podmienkam života daného spoločenstva.⁷⁴

Z uvedeného vyplýva, že kultúra ako jeden z ukazovateľov etnickej špecificity daného spoločenstva vo svojom postupnom vývine, Ju. V. B r o m l e j o m pomenovanom líniovým, prechádza nielen obdobiami, ktoré možno z hľadiska počtu a kvality realizovaných zmien pokladať za obdobia pokojného rozvíjania, ale aj obdobiami, ktoré sa —ako sme na to upozornili v predchádzajúcich častiach príspevku — reprezentujú osobitne prudkými prelomovými zvratmi alebo skokmi vo vývine.

26.. Záverom našich úvah uvedieme, v čom vidíme význam rozpracovania problematiky etnických procesov a v ktorých úsekoch etnografického štúdia možno jej závery uplatniť u nás.

Rozpracúvanie tejto problematiky je v ZSSR späté s aktuálnymi potrebami spoločenskej praxe. Sovietska etnografická veda túto úlohu plní v zmysle záverov diskusie o objekte a predmete bádania i svojho poslania v systéme vied. Riešiť ju patrí predovšetkým etnografii ako vede o etnických spoločenstvách.

Ujasnenie si problematiky etnických spoločenstiev a etnických procesov môže byť podnetné pre ďalšiu orientáciu etnografického bádania u nás, a to vo viacerých smeroch. Máme na mysli nielen proces zmien kultúry v poslednom období, ale aj štúdium kultúry slovenských presídlencov v českom pohraničí i v niektorých priemys-

selných centrách (napr. v oblasti Ostravy, ale aj Košíc a inde, v ktorých sa každodenne stýkajú príslušníci viacerých etnických spoločenstiev). Okrem toho etnograficky je nedostatočne rozpracovaný výskum kultúry slovenských repatriantov i zmien kultúry na hraniciach etnického osídlenia ap.

V tomto smere osobitne podnetné môže byť štúdium interferencie rozdielnych kultúr v etnicky miešaných manželstvách. Je známe, že počet takýchto manželstiev v poslednom období vzrastá. V rodine ako v základnej sociálnej i etnokultúrnej bunke možno najlepšie študovať spôsob transmisie etnicky rovnorodých i rôznorodých hodnôt, postupnú integráciu i asimiláciu na úseku kultúry, ako aj jej výmenu za kultúru kvalitatívne odlišnú alebo neutrálnu.

Nie na poslednom mieste možno spomenúť aj štúdium bilingvizmu z hľadiska jeho vplyvu na zmeny v kultúre. Bilingvizmus bol a je v našich podmienkach rozšírený na etnických hraniciach i v niektorých oblastiach nielen v súčasnosti, ale aj v minulosti.

27. Cieľom nášho príspevku nebolo vyčerpať problematiku etnických spoločenstiev a etnických procesov, ani vymenovať úlohy, v ktorých jej štúdium môže byť podnetné pre ďalšiu orientáciu a zameranie etnografického bádania u nás.

Domnievame sa, že splní svoj cieľ, ak aspoň upozorní na túto špecifickú úlohu sovietskej etnografie a naznačí možnosti čerpania poznatkov z jej štúdia. V podstate ide o problémy, ktoré pred nami ešte len stoja, no ktoré bude musieť skôr alebo neskôr študovať a riešiť aj slovenská a česká etnografia.

⁷⁴ PRANDA, A.: K periodizácii vývinu ľudovej kultúry na Slovensku. Slovenský národopis, 17, 1969, s. 327–347. — PRANDA, A.: K niektorým voprosom teorii izučeniia narodnoj kultury. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 4, s. 66–78. — PIME-

NOV, V. V.: O nekotorych zakonomernostach v razvitii narodnoj kultury. Sovetskaja etnografija, 1967, č. 2, s. 3–14. — PRANDA, A.: Niektoré teoretické otázky štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti. Slovenský národopis, 18, 1970, s. 45.

Резюме

Первая часть статьи была опубликована под тем же самым названием в журнале «Словацкая этнография» (20, 1972, стр. 537—556). Автор касался в ней в основном только проблематики этноса (этнических общностей) как носителя и объекта этнических процессов. Он объяснил понятие этнос в связи с дискуссией, которая проходила в течение нескольких лет на страницах специальных журналов в СССР, анализировал его главные исторические типы (племя, народность, нация), наибольшее внимание при этом уделялось разбору его первичных и вторичных знаков (общность территории, языка, культуры, экономики, самосознания и т. д.).

Вторая часть статьи посвящена проблематике собственно этнических процессов. Их изучение в СССР — многонациональном государстве — начиная с 60-х гг стало одной из основных задач советской этнографической науки.

Во введении автор подробно объясняет значение термина этнические процессы. Обычно этот термин определяется как изменение этноса во времени. Часть советских ученых понимает его в узком значении. Этническими они считают только те процессы, которые в конечном результате фиксируются как изменение этнической принадлежности. Теоретической основой такого понимания термина является скачкообразный (качественный) переход этноса от одной стадии к другой. Под терминами подразумеваются таким образом только процессы этногенетического характера (дивергентные и конвергентные).

Другая часть исследователей понимает значение этого термина более широко. Это значит, что этническими они считают и те процессы, которые проявляются в мелких (количественных) изменениях некоторых компонентов этноса (языка, культуры и т. д.). В этом случае речь идет об изменениях эволюционного (линейного) характера.

Далее автор разбирает те факторы, которые определяют размеры и динамику этнических процессов и влияют на них. Все эти факторы автор делит на три группы: внутриэтнические, межэтнические и внеэтнические, каждой из которых уделяется одинаковое внимание. Так рассматривается влияние природно-географической среды (рельефа, гидрографии, почвы, климата, фауны, флоры и т. д.), демографической структуры контактирующих общностей (их взаимной численности, возрастного и полового состава, смешанных

национальных браков, формы и густоты поселений и т. д.), а также взаимовлияние свойственных самому этносу компонентов (языка, культуры, самосознания и т. д.). Особо важную роль в этом отношении играет язык, который является основным средством общения (не только внутри этноса, но и вне его) между отдельными общностями, так как является главным носителем этнокультурной информации не только между отдельными поколениями, но и между отдельными общностями. Этнокультурная информация реализуется двояким путем: в плане горизонтальном (синхронном) и в плане вертикальном (диахронном). Она имеет при этом различные формы, что и определяет возможность ее влияния на этнические процессы. Основным видом этнической информации — наряду с проявлениями материального и духовного характера, жестами, мимикой и т. д. — является словесная информация, которая может быть устной или письменной. С развитием письменности и средств общей информации (печати, радио, кино, телевидения) они получают в этнических процессах решающее влияние в узком и широком смысле слова.

Основу статьи автора составляет та типология этнических процессов, которая разработана советской этнографической наукой. Согласно этой типологии автор разделяет этнические процессы на следующие виды:

I. Процессы этногенетические (называемые также и этнодискретными, этническими процессами в узком смысле),

1. Процессы этнического разделения (дивергентные),

2. Объединительные этнические процессы (конвергентные):

а) Консолидация,

б) Ассимиляция,

в) Интеграция (сближение);

II. Процессы этноэволюционные (называемые также линейными, т. е. этнические процессы в широком смысле слова).

Автор дает краткую дефиницию отдельных видов этих процессов, характеризуя их в связи с историческим развитием этнических общностей.

В заключении своей статьи он указывает, чем интересна разработка проблематики этнических процессов и какие задачи в этом отношении должны быть постепенно поставлены и решены словацкой и чешской этнографией.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 21, 1973, № 4

Издаётся четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 21, 1973, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 21, 1973, No. 4.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 21, 1973, No. 3. Parait quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 21, 1973, číslo 4. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramárik, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan, dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc. dr. Ján Podolák

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973

Distributed in the Socialist countries by SLOV-ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.